Goldene keyt (Tel Aviv).
no. 124, 1988.
PERIODICALS ROOM
307 ...
Columbia ...
New York ... 10027

די גאָלדענע קייט

פֿערטליאָר־שריפֿט פֿאַר ליטעראַטור
און געזעלשאַפֿטלעכע פּראָבלעמען

124

אַרויסגעגעבן פֿון ההסתדרות הכללית של העובדים בארץ־ישראל
1988
תל־אָבֿיבֿ

ק. צעטניק / תל־אָבֿיבֿ

צוריקוועגס קיין לײַדן

(אַרײַנפֿיר)

(טייפּ־רעקאָרדער:) ל.ס.ד.־באַהאַנדלונג, מיסטער די־נור, אין מײַן קליניק, פּסיכיאַטריע־אָפּטייל, בײַם מלוכישן אוניווערסיטעט אין לײַדן, דעם 8טן יולי 1976.

איך ליג אין בעט אַ נאַקעטער. בין נאָך מסוגל צו זען דעם מאַסיוו־געבויטן רוקן פֿון פּראָפֿעסאָר באַסטיאַנס, וואָס איז זיך מטפּל מיטן טייפּ־רעקאָרדער לעבן פֿענצטער. כ׳האָב נאָך געקאָנט הערן די ווערטער, די אַרײַנפֿיר־ווערטער, וואָס איך וועל דערנאָך הערן פֿון אים איידער איטלעכן ל.ס.ד.־טראַנס.

דער צימער ווו כ׳בין געלעגן איז געווען אַ רחבֿותדיקער. דער פֿענצטער פֿאַר מײַנע אויגן האָט זיך נאָך געטונקט אין בין־השמשות־ליכט. אָבער הינטער מײַן בעט איז שוין דער צימער געווען פֿאַרזונקען אין חושך.

לעבן בעט זענען געשטאַנען אַ פֿאָטעל און אַ טישל. די קראַנקן־שוועסטער האָט אַוועקגעשטעלט אַ פֿלאַש משקה און אַ גלאָז פֿאַרן פּראָפֿעסאָר און איז מיט שטילע טריט אַרויס פֿון צימער. כ׳בין געבליבן אַליין אין דער טונקלקייט, איך און פּראָפֿעסאָר באַסטיאַנס.

כ׳האָב נישט געוווּסט פֿאַר וואָס מײַנע קני ציטערן. כאילו אַ פֿאַרריגלטע עפּענונג וואָלט אויפֿגעפּלאַצט און פֿון די טיפֿענישן איז אויפֿגעשטיגן אין מיר, ווי דעמאָלט, די פּחדימדיקע כוואַליע. אפֿשר האָט עס גורם געווען דער צירוף פֿון צוויי פֿאַקטן: וואָס מע רופֿט מיך בײַם נאָמען און וואָס איך ליג דאָ אַ נאַקעטער און וואַרט צו זען אויג־אויף־אויג דעם שוידערלעכסטן פֿון מײַנע פּחדים — די אַנטפּלעקונג פֿונעם סוד; דער סוד פֿון מײַנע קאָשמאַרן, וואָס מאַטערן מיך נאַכט פֿאַר נאַכט, שוין דרײַסיק יאָר.

□

ווען ניקע, מײַן פֿרוי, האָט זיך דערוווּסט וועגן פּראָפֿעסאָר באַסטיאַנס, דער אַנטפּלעקער פֿון „קאַצעט־סינדראָם״, וואָס היילט די געראַטעוועטע פֿון די לאַגערן דורך אַ נײַער באַהאַנדלונג מיט ל.ס.ד., איז זי געקומען צו לויפֿן מיט דער גוטער בשׂורה.

כ׳וועל נישט פֿאַרגעסן וואָס מײַן פֿרוי האָט פֿאַרבאָרגענערהייט געליטן פֿון מײַנע נאַכטיקע קאָשמאַרן. ווי אין אַ קדחת פֿלעגן מיך אויפֿרײַסן פֿון שלאָף די וואַרגנדיקע געשרייען, אַ געבאָדענער אין שווייס, און ניקע, מיט שרעק און רחמנות אין די אויגן, פֿלעגט מיט האַנטעכער מיר ווישן דעם שווייס פֿון מײַנע פּחדים.

אַ מאָדנע זאַך, וואָס כ׳קען עד־היום נישט פֿאַרשטיין: ווען כ׳בין געשלאָפֿן בײַ טאָג, האָבן די קאָשמאַרן נישט געהאַט אויף מיר קיין שליטה. דעריבער האָב איך פֿאַרוואַנדלט די טעג מײַנע אין נעכט און די נעכט אין טעג.

„מײַן טײַערער, ס׳איז געקומען אַ סוף צו דײַנע יסורים!..״

ווי גוט כ׳האָב זי פֿאַרשטאַנען! דער גאַנצער טרויער און ווייטיק, פּײַן און לייד, וואָס זי האָט אין זיך דערשטיקט אַזוי פֿיל יאָרן, האָבן איצט אויפֿגעריסן אין שטורעם פֿון איר פֿרייד איבער דער ישועה. איך אָבער האָב זי אַרומגענומען און נישט געוווּסט ווי אַזוי איר צו דערקלערן, אַז דער פּראָפֿעסאָר באַסטיאַנס אירער קאָן פֿאַר מיר נישט זײַן אַפֿילו קיין שטרוי זיך אָנצוכאַפּן, כּדי געראַטעוועט צו ווערן. וואָרעם פּראָפֿעסאָר באַסטיאַנס איז נישט געווען אין אוישוויץ, און אַפֿילו ווער ס׳איז יאָ געווען אין אוישוויץ, ווייס נישט וואָס אוישוויץ באַטײַט. אויך נישט ווער ס׳איז דאָרטן געווען גאַנצע צוויי יאָר, ווי איך. אוישוויץ איז אַן אַנדער פּלאַנעט, און מיר, מענטשן וואָס לעבן אויף דער דאָזיקער ערד, פֿאַרמאָגן נישט דעם שליסל צו דעם רעטעניש וואָס מיר רופֿן אוישוויץ. ווי אַזוי קאָן איך פֿאַרשוועכן דעם בליק אין די אויגן פֿון די אַוועקגעגאַנגענע אין קרעמאַטאָריע? זיי זענען לעבן מיר פֿאַרבײַגעגאַנגען, זיי האָבן געוווּסט וווּהין זיי גייען און אויך איך האָב געוווּסט וווּהין זיי גייען. זייערע אויגן האָבן געקוקט צו מיר און מײַנע אויגן האָבן געקוקט צו זיי, אויגן פֿון אַוועקגייענדיקן אין אויגן פֿון בלײַבנדיקן, אונטער שווײַגנדיקע הימלען איבער אונדז און אַ שווײַגנדיקער ערד אונטער אונדז. בלויז דער בליק אין די אויגן און לעצט שווײַגעניש. מע הערט אַפֿילו נישט זייערע טריט, וואָרעם זיי גייען באָרוועסע און נאַקעטע אין קרעמאַטאָריע.

צוויי יאָר נאָך אַנאַנד זענען זיי אַזוי פֿאַרבײַגעגאַנגען און מיר געקוקט אין די אויגן. און די צײַט דאָרטן, אויפֿן אוישוויץ־פּלאַנעט, איז נישט ווי די צײַט דאָ, אויף דער ערד. יעדע רגע דאָרטן ציט זיך איבער די ציין פֿון אַן אַנדער צײַטראָד.

די יאָרן פֿון שאול זענען לענגער ווי די ליכטיאָרן.

זיי האָבן מיך איבערגעלאָזט הינטער זיך און זייער בליק איז פֿאַרבליבן אין מײַנע אויגן. צי וועל איך נישט פֿאַרשוועכן אָט דעם בליק זייערן, אויב כ׳וועל אים ברענגען אין פּסיכיאַטרישן אָפּטייל פֿון פּראָפֿעסאָר באַסטיאַנס אין לײַדן?

□

ס׳זענען פֿאַרבײַ צוויי יאָר פֿון וויכּוחים און פּרוּוון צו איבערצײַגן. ניקע איז אין עסעלען, קאַליפֿאָרניע, מחמת איר דאָקטאָראַט, אָבער אויך פֿון דאָרטן הערט זי נישט אויף מיר צוצורעדן איך זאָל פֿאָרן צום פּראָפֿעסאָר באַסטיאַנס. זי האַלט מיר אין איין שיקן ביכער, אַלע אויף דער טעמע: ל.ס.ד.! איך קוק אַרײַן אין די דאָזיקע ביכער, אָבער איך זע בלויז אין זיי דעם צער פֿון מײַן פֿרוי. צו מאָל זענען די יסורים פֿון דײַנע נאָענטע שווערער אַריבערצוטראָגן ווי די אייגענע יסורים.

אויף דער וואַנט, איבער מײַן שרײַבטיש, הענגט שוין זינט יאָרן אַ בילד, וואָס כ׳האָב אַרויסגעשניטן פֿון אַ צײַטשריפֿט, און איצט קאָן איך פּלוצעם נישט אַראָפּנעמען אַן אויג פֿון אים. איך קוק אויף דעם ייִדן אין טלית־און־תּפֿילין, מיט וועלכן דײַטשע האָפֿערדיקע זעלנערס האָבן זיך פֿאָטאָגראַפֿירט לשם אָנדענק. צום ערשטן מאָל דערזע איך ערשט איצט, אַז דער של־ראָש איז פֿונאַנדערגעשפּאָלטן ווי אַ „שין" און זעט אויס ווי אַ קרוין אויפֿן ייִדנס קאָפּ. מע קאָן זאָגן אַז ר׳איז אין מײַנע יאָרן. באַלד וועט ער ליגן אַ צעשאָסענער אויף דער ערד, אין איין ריי מיט אַנדערע ייִדן, צופֿוסנס פֿון די האָפֿערדיקע קאַמאַראַדן. אָבער נישט דער שאָס איז דאָ דער עיקר. דאָס קאָן איטלעכער זען אין קאַמאַראַדן. אָבער נישט דער שאָס איז דאָ דער עיקר. דאָס קאָן איטלעכער זען אין אור־הגנוז וואָס שפּאַרט אַרויס פֿונעם ייִדנס פּנים. בלויז אין אוישוויץ האָב איך זוכה געווען צו זען פּנים־אל־פּנים אַזאַ מין אור־גנוז, אַזאַ מין ליכט, — אין פֿאַרשלאָסענעם איזאָלאַציע־בלאָק, אָנגעפּראָפּט מיט מענטשן־סקעלעטן: מיר האָבן געוואַרט די

קרעמאַטאָריע זאָל זיך פֿאַר אונדז אויסליידיקן. כ׳בין דעמאָלט געשטאַנען ענג געפּרעסט לעבן שילזוער רבי. אין געטאָ איז דער רבי געווען קעגן אַן אָפֿענער מרידה, וואָרעם אַזאַ מרידה קעגן די דײַטשן באַטײַט זיך נעמען דאָס לעבן. און אויף נעמען זיך דאָס לעבן איז פֿאַראַן אַ בפֿירושער איסור מן התורה.

בעתן וואַרטן אויף אונדזער ריי אין קרעמאַטאָריע, האָב איך אין די אויגן פֿון שילזוער רבי׳ גענזען אַזאַ אור־הגנוז.

כ׳קאָן נישט אַראָפּנעמען אַן אויג פֿונעם ייִדן אויפֿן בילד. אַ סך מאָל בין איך געווען אין זײַן מצבֿ, אָבער צו אַזאַ מין התעלות האָב איך נישט זוכה געווען. וואָרעם מיך פֿלעגט באַפֿאַלן אַ שרעק, און אַזאַ געטלעך ליכט נידערט נישט אַראָפּ אין אַ רגע פֿון שרעק. נאָר זע די רו וואָס שפּאַרט אַרויס פֿון זײַן פּנים! זע די אויגן, וואָס קוקן אַראָפּ אויפֿן אָרט וווּ ער וועט באַלד פֿאַלן אַ געשאָסענער! זײַנע הענט זענען פֿאַרפֿלאָכטן און קיין מענטש וועט זיי נישט קאָנען אויסמאָלן, פּונקט ווי קיין מענטש וועט נישט קאָנען אויסמאָלן דאָס ליכט וואָס שפּאַרט אַרויס פֿון זײַנע באָרוועסע פֿיס.

□

איך קוק אויף דעם הויפֿן ביכער, וואָס ניקע האָט מיר צוגעשיקט פֿון קאַליפֿאָרניע. כ׳האָב זיי אַלע געלייענט, אָבער קיין וואָרט האָט זיך נישט צוגעקלעפּט צו מיר. נאָר דורך אַלע ציט זיך ווי אַ רויטער פֿאָדעם דער געדאַנק, וואָס גיט מיר פּלוצעם אַ זעץ אין מוח: אָט איז דער פֿענצטער לעבן וועלכן איך שטיי, און אָט איז די וואַנט אין וועלכער דער פֿענצטער איז אַרײַנגעשטעלט — בײדע זענען כלומרשט אַ פֿיזישע גרענעץ, וואָס מע קאָן נישט אַריבערגיין. פֿון דעסטוועגן קאָן איך קוקן דורכן פֿענצטער און זען וואָס עס טוט זיך אין דרויסן, נישט געקוקט אויף דער פֿיזישער גרענעץ צווישן מיר און דעם וואָס איך זע אין די ווײַטקייטן.

ל.ס.ד. איז, ווײַזט אויס, דער פֿענצטער, וואָס עפֿנט אונדזער ראיה־פֿעלד איבער דער גרענעץ, וואָס דער מוח האָט פֿאַר אונדז אַוועקגעשטעלט, בתנאי אַז דו גענענסט צו אָט דעם סם, ווי צו אַן אורים־ותומים, ווי די כּוהנים־גדולים אין די קדמונישע טעמפּלען. ווער עס גענענט מיט ביטול צו אָט דעם סם, הויערט איבער אים די קללה פֿון די געטער.

און אַזוי, שטייענדיק בײַם פֿענצטער, בין איך דערגאַנגען ביזן שוועל פֿון דער מסקנא: אפֿשר קאָן מען זען דורכן ל.ס.ד.־פֿענצטער וואָס עס טוט זיך פֿון יענער זײַט דעם פֿאָרהאַנג, וואָס די אָנמאַכטיקייט האָט אַראָפּגעלאָזט איבער מײַנע אויגן? אַנדערש גערעדט: צי איז פֿאַראַן אין ל.ס.ד.־קאָד דער שליסל צו מײַנע קאָשמאַרן? דאָס מיינט בײַ פּראָפֿעסאָר באַסטיאַנס.

□

פּראָפֿעסאָר באַסטיאַנס, אַ הויכער, ברייט־ביייניקער, מיט אַ רונדיקן קאָפּ און קופּער־קאָלירקע האָר; זײַן קאַבינעט איז מאַסיוו, שווער און היימיש, ווי ער גופֿא — אָרום און אַרום ווענט מיט ביכער, און צווישן זיי, אין אַ האָלענדישער איבערזעצונג, קוקן צו מיר אַרויס אויך מײַנע ביכער.

מיר זענען געזעסן, ניקע און איך, בײַ אַ רונדן טיש, אין מיטן קאַבינעט. „פּראָפֿעסאָר באַסטיאַנס — האָב איך געזאָגט — איך וויל ס׳זאָל זײַן מלכתחילה קלאָר, אַז כ׳בין צו אײַך נישט געקומען ווי אַ פּאַציענט, נײַערט ווײַל כ׳האָב געהערט אַז איר פֿאַרמאָגט דעם שליסל צו אַ טויער, וווּ איך וויל אַרײַנגיין. דעריבער בעט איך אײַך: עפֿנט מיר דעם טויער און לאָזט מיך, כ׳בעט אײַך, אינעווייניק אַליין מיט זיך".

מער האָב איך נישט געזאָגט. כ׳האָב אַ קוק געטאָן אין די געניטע אויגן פֿון פּראָפֿעסאָר באַסטיאַנס און האָב געוווּסט: ר׳האָט מיך גוט פֿאַרשטאַנען.

ערשטער טויער

(טייפּ־רעקאָרדער:) ל.ס.ד.־באַהאַנדלונג, מיסטער די־נור, אין מײַן קליניק, פּסיכיאַטריע־אַפּטייל, בײַם מלוכישן אוניווער־סיטעט אין לײַדן, דעם 8טן יולי 1976.

פּראָפֿעסאָר באַסטיאַנס האָט געלאָזט אין גאַנג דעם טייפּ־רעקאָרדער בעת ער האָט געזאָגט די אַרײַנפֿיר־ווערטער. דער טאָג האָט געהאַלטן אין פֿאַרגיין און אין צימער איז געווען טונקל. כ׳בין געלעגן אַ נאַקעטער אין בעט און די קני האָבן מיר געציטערט. כ׳האָב געוווּסט צוליב וואָס כ׳בין געקומען קיין לײַדן, כ׳האָב געוווּסט וואָס כ׳וויל זען דאָ, אַצינד — נאָר ממש אין דער לעצטער רגע איז מיך באַפֿאַלן אַזאַ פּחד, וואָס כ׳האָב נישט געוווּסט דערפֿון אַפֿילו דעמאָלט און דאָרטן, ווו ס׳איז דער מקור פֿון מײַנע קאָשמאַרן. פּלוצעם האָב איך געוואָלט שרײַען: „נאָך נישט, פּראָפֿעסאָר באַסטיאַנס! נאָך נישט!" — אַזוי שוידערלעך איז געווען דער פּחד פֿאַר דעם וואָס דאַרף זיך פֿאַר מיר אַנטפּלעקן.

נאָר אַנשטאָט דעם געשריי „נאָך נישט!" האָט זיך דורכגעריסן פֿון מײַנע אינעווייניקייטן דער שפּראָך פֿון הינטער די פֿיר אותיות: „א.דמ.ע.!" פֿון זיך אַליין האָט דאָס שטומע געשריי זיך דורכגעריסן. און ווי תּמיד, אין אוישוויץ, ווען כ׳בין געשטאַנען פּנים־אל־פּנים מיטן טויט, איז דאָס שטומע געשריי דערגאַנגען בלויז ביז צו מײַנע פֿאַרקלעמטע ציינער, וואָס האָבן עס נישט אַרויסגעלאָזט פֿון מויל. און דאָס איז טאַקע די פֿאַרבאָרגענע סגולה פֿון אָט דעם געשריי: ר׳איז קיין מאָל נישט אַרויס מכּוח־אל־הפּועל, זיך קיין מאָל נישט אויסגעמישט מיט דער דרויסנדיקער לופֿט. ר׳איז תּמיד געבליבן אינעווייניק, ווי אַן אײַנגעהאַלטענע פֿלאַם. דאָקטער מענגעלע האָט עס געזען אין מײַנע אויגן. זײַן פֿינגער האָט זיך נישט אַ הייב געטאָן, ווי אַ סימן צו די וואָס האָבן פֿאַרשריבן די נומערן: „אין קרעמאַטאָריע!" ר׳איז, ווײַזט אויס, נשתּומם געוואָרן צו זען אַזאַ בליק אין די אויגן פֿון אַ מוזלמאַן־סקעלעט. הונדערטער נאַקעטע סקעלעטן זענען געשטאַנען הינטער מיר אין אַ ריי, און ביז דאָקטער מענגעלע האָט זיך אויסגעטשוכעט פֿון זײַן פֿאַרוווּנדערונג, האָבן מיך זײַנע געהילפֿן אָוועקגעשטופּט אין אַ זײַט. טיק־טאַק, טיק־טאַק, נישטאָ קיין צײַט. הונדערטער שטייען אין דער ריי.

צוויי יאָר אויפֿן פּלאַנעט וואָס הייסט אוישוויץ. אַן אַ שיעור סעלעקציעס, אָן אַ שיעור טויטן, און אַלע האָב איך איבערגעלעבט מיט אָט דעם שפּראַך־געשריי, וואָס באַהאַלט זיך הינטער די דאָזיקע פֿיר אותיות פֿון אונדזער אַלף־בית. איך גלייב אַז דער כּוח פֿון אָט דעם שפּראָך האָט מיך געראַטעוועט פֿון אוישוויץ, און אין יאָר 1945, ווען כ׳האָב געשריבן מײַן בוך סאַלאַמאַנדראַ, נאָך אָנגעטאָן אין די געשטרײַפּטע תּכריכים פֿון אוישוויץ, האָט מײַן האַנט פֿון זיך אַליין פֿאַרצייכנט די אותיות „א.דמ.ע." לעבן טיטל פֿונעם בוך. פֿון דעמאָלט אָן זענען די דאָזיקע פֿיר אותיות פֿאַרשריבן אויפֿן ערשטן זײַטל, לעבן טיטל, פֿון אַלע מײַנע ביכער, אין אַלע שפּראַכן. פֿאַרלעגערס און לייענערס, פֿרײַנד און קריטיקערס, פֿרעגן מיך וואָס ס׳איז דער פּירוש פֿון אָט די ראַשי־תּיבֿות,

און איך קאָן זיי נישט מסביר זײַן. צי וועט מיר עמעצער גלייבן, אַז כ׳וועל אים זאָגן אַז אַט די פֿיר אותיות האָבן מיך געהיט אין משך פֿון צוויי יאָר אויפֿן אוישוויץ־פּלאַנעט? איצטער, ווען כ׳האָב דערזען דעם פּראָפֿעסאָר באַסטיאַנס מיט דער שפּריצאָווקע אין האַנט, בין איך ווידער געשטאַנען פֿאַר דער סכּנה: צי וועלן מיר סטײַען מײַנע כּוחות נאָך אַ מאָל צו זען דעם קאָשמאַר?

.... און פּלוצעם

אַלע ליכטער האָבן זיך אָנגעצונדן. כ׳האָב נאָך קיין מאָל נישט געזען אַזעלכע ליכטער. זיי האָבן געליכטיקט אין מיר גופֿא, הינטער מײַנע אויגן. זיי האָבן מיך פֿאַרבלענדט פֿון אינעווייניק. און ווי אַ בת־קול פֿון הימל האָבן זיך כּאילו אַראָפּגעקײַקלט אין מײַנע אויערן די ווערטער:

„מיסטער די־נור, איר דאַרפֿט נישט ציטערן. דרייט אײַך אויס מיטן פּנים צו דער וואַנט, מיסטער די־נור״, — די ווערטער שטײַגן אַרויף צו מײַנע אויערן פֿון אינעווייניק, פֿון אַ פֿריערדיקן גילגול.

כ׳בין פֿיר יאָר אַלט, זיץ צווישן די קינדער אין חדר. קוק אויפֿן רבין וואָס זיצט אויבנאָן בײַם טיש. ער לײַכט אין אַ פֿלואָרעסצענטיש פֿײַער און דערציילט פֿונעם חומש וועגן דעם ליכט פֿון די זיבן טעג. זײַן פּנים האַלט זיך אין איין בײַטן: באַלד ווי כ׳האָב אים פֿאַרגעדענקט, באַלד ווי דאָס פּנים פֿון דעם ייִדן אין טלית־און־תּפֿילין, אויפֿן בילד וואָס הענגט איבער מײַן שרײַבטיש. ווי נאָר זיי וועלן פֿאַרענדיקן אים פֿאָטאָגראַפֿירן, וועלן זיי אים אַרײַנשיסן אַ קויל אין נאַקן, נאָר איידער ער וועט אַנידערפֿאַלן לעבן די געשאָסענע, וואָס ליגן אויסגעשטרעקט אויף דער ערד אין אַ ריי, צינדן זיך אָן די הימלראַנדן און צעפֿלאַקערן זיך אין אַ מאָדנער בלאָער שײַן, וואָס כ׳האָב נאָך אַזאַ אין מײַן גאַנץ לעבן נישט געזען.

דעם רבינס פּיאות גלימצערן מיט אַ פֿאַרבלענדנדיק פֿאָספֿאָרירנדיק ליכט און מיר זענען דורכזעעוודיקע און שוועבנדיקע. איך זאָל נאָר וועלן, קאָן איך זיך אויפֿהייבן איבער דער שײַן און אַוועקשוועבן מיט איר צו די הימלראַנדן. אָבער מיר איז גוט דאָ, אַנטקעגן רבין. עס נעמט מיך אַדורך אַן אומבאַשרײַבלעכע ווױלפֿיליקייט און כ׳האָב נישט מער קיין באַדערפֿעניש צו לאָזן זיך פֿליִען צו די ליכטער בײַם האָריזאָנט, וואָרעם זיי זענען דאָ און איך בין אין זיי. די ליכטער און די האָריזאָנטן שוועבן אַרום אונדז, בעת דער רבי איז ממשיך צו לייענען פּסוקים פֿון ספֿר־בראשית:

„...ויכולו השמים והארץ וכל צבאם״ —

און איך בין אויפֿגעקאַכט, כ׳זע די ווערטער, ווי זיי קומען אַרויס פֿון רבינס מויל. כ׳האָב נישט געוווּסט, אַז מע קאָן זען ווערטער אויסגעפֿורעמטע פֿון קול. און די אותיות זענען פֿײַערקוילן, אַ שוואַרץ פֿײַער איבער אַ ווײַס פֿײַער.

אויפֿן קאַשטשושקאָ־פּלאַץ, אין מײַן גובערן־שטאָט, איז געקומען אַ קונצן־מאַכער. מאַרישע, מײַן אָם, נעמט מיך אויף די הענט, כּדי איך זאָל בעסער זען. אַ סך מענטשן קוקן אויפֿן קונצן־מאַכער, ווי ער גיסט אַרײַן אין זיך אַן אַ שיעור וואַסער, דערנאָך שלינגט ער אַראָפּ אַן אַ צאָל זשאַבעס, און צום סוף ציט ער אַרויס פֿון צווישן זײַנע ליפּן איין זשאַבע נאָך דער אַנדערער, פֿאַר אַלעמען אין די אויגן. בײַם רבין קומען אָבער די ווערטער אַרויס פֿון זיך אַליין, און מיר זעען זיי אַן ער זאָל זיי אונדז ווײַזן. און די ווערטער גלײַען אין שוואַרצע פֿײַערקוילן אויף ווײַסן פֿײַער.

„...ויכל אלוהים ביום השביעי — —"

פּלוצעם פֿאַרלעשן זיך אַלע ליכטער און איך דערשרעק זיך מער פֿון אַלעמען דערפֿאַר, ווײַל איך קאָן אָנטאַפּן דעם חושך. דער חושך איז אין מײַן מויל. איך פֿיל זײַן טעם. איך פֿיל דעם חושך אויפֿן גומען, ווי איך וואָלט געשלונגען חושך. איך זע נישט דעם רבין, אָבער כ׳ווייס אַז ער איז דאָרטן, אויף זײַן אָרט, און ער איז אויך אין מיר. און איך שרײַ:

„רבי! רבי! פֿאַר וואָס? פֿאַר וואָס איז אַזאַ חושך?"

„שאַ, שאַ, — הער איך דעם רבינס קול פֿון חושך וואָס איז אין מיר — ס׳איז אַ פֿאַרפֿינצטערניש!"

„פֿאַר וואָס אַ פֿאַרפֿינצטערניש, רבי?"

„ווײַל ס׳גייט אַן אַ מלחמה צווישן מענטש און שלאַנג".

„פֿאַר וואָס אַ מלחמה, רבי?"

„ווײַל אַזוי איז מען גוזר געווען".

„פֿאַר וואָס איז מען גוזר געווען? ווער איז גוזר געווען, רבי? ווער?"

„פֿרעג בײַ גאָט".

„גאָט! גאָט! גאָט!"

„וועמען זעט איר, מיסטער די־נור? וואָס זעט איר, מיסטער די־נור? זאָגט, דערציילט מיר — —"

פֿון מרחקים דערטראָגט זיך זײַן קול צו מיר, צו מיר.

ס׳איז נישט פֿינצטער אין אוישוויצער דרויסן, אַ גרין־געדיכטע שײַן. די בלאָק־טויערן עפֿענען זיך און מיר פֿאַלן פֿון זיי אַרויס — ווי מיר זענען געפֿאַלן פֿריִער פֿון די וואַגאָנען אויף דער באַנראַמפּע פֿון אוישוויץ — ווײַל דער בלאָק איז אָנגעפּראָפּט מיט מענטשן־סקעלעטן.

איך קוק אַרויף צו די אוישוויץ־הימלען און זע ווי ס׳טוט זיך אָפּ די אוישוויץ־נאַכט און לאָזט איבער די אוישוויץ־קאָלירן פֿאַר אַ נײַעם אוישוויץ־טאָג, וואָס קומט זי פֿאַרבײַטן. איך זע די טריט פֿונעם טאָג וואָס דערנענטערט זיך און זײַן פּנים זע איך, און איך זע די טריט פֿון דער נאַכט וואָס דערווײַטערט זיך הינטערווײַלעכץ,

און צווישן נישט־טאָג־און־נישט־נאַכט, שטייען די לאַסטאויטאָס. זיי וואַרטן אויף אונדז אין פראָנט פון בלאָק, ביי די צוויי העלפטן פונעם טויער, וואָס האָבן זיך פאַר אונדז ברייט צעעפנט.

„רררוס! רררוס!"

די געשרייען פון די קאַפּאָס, בלאָקדינערס און בלאָקעלטסטע — „שנעל! שנעל!" — מאַכן אויף אונדז נישט מער קיין רושם. מיר גייען אַליין. איך זע אַ טייך פון סקעלעטן, אַ שטילע נאַקעטע מאַסע, וואָס גיסט זיך פון זיך אַליין אַרויס צו דעם שלונד פונעם לאַסטאויטאָ, און איך צווישן אַלע. איך וויל בלויז אויפהייבן אַ ביסל דעם קאָפּ, שעפּן לופט. איך ווער דערוואָרגן, איך ווער דערטרונקען. לופט! לופט! לופט!

וואָס פילט איר, מיסטער די־נור? דערציילט מיר, מיסטער די־נור, דערציילט — — —

דאָס ווענטל פון לאַסטאויטאָ איז אַראָפּגעלאָזט. מיר שטייגן פון זיך אַליין אַרויף אין לאַסטאויטאָ, וואָס וועט אונדז פירן אין קרעמאַטאָריע. אוודאי ווייסן מיר. נאָך איידער מיר זענען געוואָרן מוזלמענער האָבן מיר געזען די דאָזיקע לאַסטאויטאָס און מיר האָבן געוווּסט וואוהין זיי פירן. דאָס מאָל זענען מיר די געפירטע. אַזוי איז דער סדר אויף אָט דעם פּלאַנעט. היינטערזייט פון נאַכט און פאָדערזייט פון טאָג. און די לאַסטאויטאָס. און מיר. און אוישוויץ. און אין אונדז די קרעמאַטאָריע. ביז עס קומט די ריי. אַזוי איז דאָ דער דרך־הטבֿע.

דאָס ווענטל פון לאַסטאויטאָ איז אַראָפּגעלאָזט און מיר שטייגן אַרויף מיט אייגענע כּוחות. דאָס אַרויפקריכן קומט אונדז אָן שווער, אָבער מיר סטאַרען זיך. איטלעכער קאָן זען אַז מיר סטאַרען זיך. פאַר וואָס זשע גוואַלדעווען די קאַפּאָס און די בלאָק־עלטסטע, פאַר וואָס פאָכען זיי מיט די שטעקנס? כ'ווייס נישט צי אַנדערע פאַרשטייען פאַר וואָס, אָבער איך פאַרשטיי עס דאָס מאָל. די גוואַלדן און די שטעקנס זענען נישט כּדי אונטערצוטרייבן אונדז; מיט שטעקנס קאָן מען אונדז שוין נישט מער צואיילן. די גוואַלדן זענען פאָרן עס־עס־אָפיציר, וואָס מחמת די תּקנות און די אָרדענונג, איז ער מחויבֿ דאָ צו שטיין און אַכטונג געבן בעת דער לאַסטאויטאָ מיטן חומר פאָרט אַרויס אין קרעמאַטאָריע.

פאַר וואָס גוואַלדעווען זיי און פאָכען מיט שטעקנס איבער אונדזערע קעפּ? וואָלט נישט בעסער געווען, ווען זיי שטרעקן אויס אַ האַנט און קומען צו הילף אַ סקעלעט, וואָס סטאַרעט זיך אַרויפצוקריכן אויפן לאַסטאויטאָ, און עס קומט אים אָן שווער?

דאָס מאָל ווייס איך וואָס עס דאַרף פאָרקומען, וואָס מיט מיר וועט געשען. איך ווייס אַז כ'וועל זיך אויסבאַהאַלטן אינעם קוילנקאַסטן, וואָס געפינט זיך טיף אין ריזיקן לאַסטאויטאָ. דאָס מאָל ווייס איך אַלץ, איך ווייס בלויז נישט פאַר וואָס.

„רבי, פֿאַר וואָס ?!״

מיט בײדע הענט קלאַמער איך זיך אין שיליווער רבי.

„זײַ זיך מודה, רבי, אַז דער גאָט פֿון גלות אַליין וועט אַצינד אַרויפֿקריכן אין לאַסטאויטאָ ווי אַ מוזלמאַן...״

איך זע גאָטס פּנים זיך באַהאַלטן אין אַ וואָלקן. און גאָטס פּנים איז ווי דאָס פּנים פֿונעם שיליווער רבי — מיט משונהדיקע בלאָטערן. די הויט אויף זײַן סקעלעט שײלט זיך און צעפֿאַלט זיך ווי טרוקענע ליסקעס פֿון האַלץ. איצט זע איך גוט די קאָלירן פֿון די ליסקעס: בלענדענישן פֿון גרין, ראָז און געל.

„וואָס האָסטו געזאָגט, מײַן זון?״ — האָט דער שיליווער רבי אויפֿגעהויבן זײַנע אויגן.

„איך זאָג אַז אין די דאָזיקע בײנער וועט קײן מאָל מער נישט קומען קײן אָטעם. מיר האָבן געזינדיקט, שיליווער רבי. איר זענט געווען קעגן אַן אויפֿשטאַנד אין געטאָ. זײַט זיך אַצינד מודה־ומתוודה: מיר האָבן געזינדיקט!״

„צי זעסטו נישט, מײַן זון, ווי עס ראַנגלען זיך אַצינד יעקבֿ מיטן מלאך, אויסצולייזן אונדזערע בײנער? און אין דעם דאָזיקן געראַנגל זענען מיר דער גיד־הנשה! זײַ שטאַרק, מײַן זון, אין דער איצטיקער רגע!״

„פֿאַר וועמען, רבי, ראַנגלט זיך איצט יעקבֿ מיטן מלאך, אויב מע פֿירט זײַנע קינדער אויף לאַסטאויטאָס אין קרעמאַטאָריע? פֿאַר וועמען, רבי, פֿאַר וועמען?״

„ררראַוס! ררראַוס!!!״

אין דרויסן איז אוישוויץ אין גאַנצן אַנדערש ווי אוישוויץ וואָס כ׳האָב אַזוי גוט געקענט, ווי מײַן אייגענעם סקעלעט. די עלעקטריזירטע שטעכדראָטן זעען אויס אַצינד ווי אונטער אַ מיקראָסקאָפּ, וואָס פֿאַרגרעסערט צען טויזנט מאָל איטלעכן שפּיץ. דער אוישוויצער פּרימאַרגן איז אַ ממשותדיקער און איך ריר אים אָן מיט מײַן האַנט. אַ מעטאַליק־בלאָ קאָבאַלטליכט. דער לאַסטאויטאָ אויף וועלכן כ׳בין שוין אַ מאָל אַרויפֿגעקראָכן זעט איצטער אויס אַנדערש. כ׳זע אַצינד וואָס כ׳האָב דעמאָלט נישט געזען. פּונקט ווי דעמאָלט, העלף איך אויך אַצינד דעם שיליווער רבי זיך אַרויפֿדראַפּען אויפֿן לאַסטאויטאָ, כדי אַ קאַפּאָ זאָל אים נישט דערלאַנגען מיטן שטעקן איבערן קאָפּ. אָבער איצט איז דער רבי גרינג ווי אַ פֿעדער. כ׳האָב אַצינד אַזאַ געפֿיל, אַז כ׳וואָלט געקאָנט אויפֿהייבן דעם גאַנצן לאַסטאויטאָ, מיט אַלע סקעלעטן, און זיך בתוכם. פּלוצעם ווייס איך וואָס קיינער אַרום מיר ווייס נישט, און איך שרײַ:

„רבי, פֿאַר וואָס ?!״

„ווײַל אַזוי איז מען גוזר געווען״.

„רבי, ווער האָט גוזר געווען? ווער האָט גוזר געווען, רבי ?!״

„פֿרעג בײַ גאָט״.

איך הייב אויף מײַנע אויגן צו די אוישוויץ־הימלען, בײַם האָריזאָנט דערזע איך די אויפֿשריפֿט „שיוויתי״, ווי אין איטלעכער שול, איבערן עמוד, פֿאַרן בעל־תּפֿילה. אַגבֿ דער „שיוויתי״ וואָס כ׳האָב אים געקענט פֿון אונדזער שול זעט דאָ אויס אַנדערש, אויפֿן האָריזאָנט פֿון די אוישוויצער הימלען. דאָ ברענט ער ווי אַ שטורקאַץ, לײַכט מיט די קאָלירן פֿונעם רעגן־בויגן. אָבער דאָס אויסטערלישע איז, וואָס דאָס גאַנצע ליכט זײַנס שײַנט אַרײַן אינעווייניק און ארויף־צו. ווי גלײַך אוישוויץ און די הימלען זײַנע וואָלטן גאָר אויף דער וועלט נישט געווען, הגם דער „שיוויתי״ פֿאַרפֿילט דעם גאַנצן האָריזאָנט, פֿון שטויב אויף דער ערד און ביז צו די הימל־ווײַטקייטן.

עס פֿאַלט אויף מיר אַ גוואַלדיקער פּחד. איך שטיי צונויפֿגעפּרעסט צווישן די סקעלעטן אין לאַסטאַויטאָ און גלאָץ אויף די אותיות י־ה־ו־ה, וואָס לײַכטן אַרויס פֿון „שיוויתי״ מיט אַ מין נישט־דאָ־וועלטיקן ליכט, און אויף די צוויי לייבן, פֿון לינקס און פֿון רעכטס, וואָס היטן צווישן זיך דעם סודותדיקן צירוף: „שיוויתי אדוני לנגדי תמיד״. דאָ האָבן זיי מענטשלעכע פּרצוף־פּנימער און אויסגעשפּרייטע פֿליגל. און די אותיות יוד־הא־וו־הא גיסן זיך צונויף און ווידמענען זיך איינס מיטן צווייטן, איינס איבערן צווייטן. און איך שרײַ:

„גאָט! גאָט! ווער האָט גוזר געווען?! גאָט! גאָט! וועמעס איז אוישוויץ?!״

אין ציטערניש הייב איך די אויגן, צו זען אין די אותיות גאָטס פּנים, און דערזע פֿאַר זיך דאָס פּנים פֿונעם עס־עס־מאַן וואָס שטייט אונטן לעבן לאַסטאַויטאָ. ער איז נאָך פֿאַרשלאָפֿן. אַ קאַלטער פֿרימאָרגן, און ער האַלט די הענט אין די קעשענעס פֿון זײַן שוואַרצן מיליטערישן מאַנטל. פֿאַר זײַנע אויגן — דער שטילער טײַך פֿון סקעלעטן, וואָס שטראָמט פֿונעם בלאָקטויער אין לאַסטאַויטאָ אַרײַן. און אָט עפֿנט ער ס׳מויל און לאָזט אַרויס אַ לאַנגן געגעץ.

דער זעלביקער עס־עס־מאַן, דער זעלביקער געגעץ, דער זעלביקער פֿרימאָרגן — פּונקט ווי דעמאָלט, ווען כ׳בין אַרויפֿגעקראָכן אויפֿן לאַסטאַויטאָ. נאָר דאָס מאָל זע איך אויך דעם „שיוויתי״, וואָס כ׳האָב דעמאָלט נישט געזען, און איך שרײַ:

„גאָט, ווער האָט באַשאַפֿן אוישוויץ?!״

איך שטיי אין דעם זיך־קאַלערנדיקן לאַסטאַויטאָ, אַ נאַקעטער סקעלעט צווישן נאַקעטע סקעלעטן, וואָס דער פֿאַרגעניגעטער דײַטש שיקט אַצינד אין קרעמאַטאָריע. איך קוק אויף אים און אויף זײַן געגעץ און פּלוצעם טו איך בײַ זיך אַ פֿרעג: צי האָט ער מיך פֿײַנט? ער קען מיך דאָך נישט אַפֿילו. ער ווייס אַפֿילו נישט ווי איך הייס. איך קוק אויף אים און פֿרעג ווײַטער בײַ זיך: צי האָב איך אים פֿײַנט? איך ווייס דאָך אַפֿילו נישט ווי ער הייסט, פּונקט

ווי איך ווייס נישט ווי עס הייסן אָט די אַלע וואָס מע פֿירט זיי אַצינד אין קרעמאַטאָריע. אַלץ וואָס איך ווייס וועגן אָט דעם דײַטש איז, אַז ער וויל מסתמא אַצינד, אין אָט דעם קאַלטן פֿרימאָרגן, בלײַבן אין זײַן וואַרעמען בעט, נישט אויפֿשטיין פֿאַר טאָג, ווײַל אַן אָנגעלאָדענער לאַסטאויטאָ מיט חומר דאַרף אַרויספֿאָרן אין קרעמאַטאָריע.

אין דער זעלביקער רגע איז מיך באַפֿאַלן אַ שוידער, ווי נאָך קיין מאָל נישט אין מײַן לעבן: אויב אַזוי, האָב איך געטראַכט, האָט ער דאָך געקאָנט שטיין דאָ אויף מײַן אָרט, אַ נאַקעטער סקעלעט אין לאַסטאויטאָ, און איך, איך האָב זיך געקאָנט געפֿינען אויף זײַן אָרט, אין אַזאַ קאַלטן פֿרימאָרגן, כּדי צו שיקן אים און מיליאָנען זײַנס גלײַכן אין קרעמאַטאָריע — און פּונקט ווי ער, וואָלט איך געגענעצט, ווײַל כ׳וואָלט גיכער געבליבן אין מײַן בעט אין אַזאַ קאַלטן פֿאַרטאָג.

און ער, פּונקט ווי איך אין אָט דער רגע, וואָלט אַרויסגעקוקט צו מיר פֿון דעם לאַסטאויטאָ, וואָס האַלט זיך אין דערווײַטערן?

צי וואָלט ער, דער עס־עס־מאַן, וועגן מיר געטראַכט ווי איך טראַכט אַצינד וועגן אים, ווען ער וואָלט געווען אַ מוזלמאַן?

אָ, דערבאַרעמדיקער גאָט, צי בין איך דער, וואָס האָט באַשאַפֿן אוישוויץ? וואָרעם נישט גענוג וואָס אָט דער דײַטש פֿאַר מײַנע אויגן, מיטן טויטנקאָפּ אויפֿן היטל און די הענט אַרײַנגעשטעקט אין שוואַרצן עס־עס־מאַנטל, האָט געקאָנט זײַן אויף מײַן אָרט, האָב איך — און דאָס איז שוידערלעכער פֿון אַלץ — געקאָנט זײַן אויף זײַן אָרט!?

אָ, גאָט, האַר פֿון די אוישוויצער הימלען! ווײַז אַרויס דײַן גנאָדיקייט צו מיר, דײַן באַשעפֿעניש, כּדי כ׳זאָל וויסן ווער ס׳איז דער, וואָס ווײנט אין מיר, און ווערט אַצינד געשיקט אין קרעמאַטאָריע — און פֿאַר וואָס? און ווער איז דער, וואָס ווײנט אין אים, און שיקט מיך אין קרעמאַטאָריע — און פֿאַר וואָס? דו ווייסט דאָך, אַז אין אָט דער רגע זענען מיר בײדע, ער, וואָס שיקט מיך און איך, וואָס ווער געשיקט, גלײַכע ווי בני־אָדם, ווי דײַנע יצורים, באַשאַפֿענע בצלם־אלוהים.

דער לאַסטאויטאָ פֿאָרט אַדורך די אוישוויץ־טויערן מיט דער דײַטשער אויפֿשריפֿט: ARBEIT MACHT FREI און ווערט פֿאַרביטן מיט די לשון־קודש־אותיות: „בצלם אלוהים ברא אותו״.

דער עס־עס־מאַן שטייט נאָך אַלץ פֿאַר מײַנע אויגן מיט זײַן פֿאַרגענעצטן פּנים. דער לאַסטאויטאָ פֿאָרט, דער „שיוויתי״ ברענט אין זײַן קאָליריקייט, די אוישוויצער הימלען פֿלאַקערן, און דעם דײַטשס פּנים צייכנט זיך אויפֿן הינטערגרונט פֿון די אותיות יוד־הא־וו־הא. דער דײַטשער קאָפּ איבערן „שיוויתי״ אַנטקעגן די פֿלאַמענדיקע אוישוויצער הימלען, און דער לאַסטאויטאָ פֿאָרט, און

אַז די שוידערלעכע זעונג פֿאַרט מיט מיר אין איינעם, נאָר די זעונג איז נישט קיין דרויסנדיקע, נײַערט אַן אינעווייניקסטע, הינטער מײַנע אויגאַפּלען, אין מיר.

און איך וווּנדער זיך: ווי אַזוי האַלטן עס די באַפֿליגלטע לייבן צווישן זיך דאָס פֿאַרגענעצטע פּנים פֿונעם דײַטש? און איך זע ווי אָט דער שוידערלעכער אָנבליק קומט אַרויף פֿון מײַן מוזלמאַן־סקעלעט צו מײַנע אויגן, כּדי איך זאָל אים זען פֿאַר זיך און ער זאָל מיך באַגלייטן ווי אויף אַ לוויה לענג־אויס דעם וועג צו דער קרעמאַטאָריע.

דער לאַסטאָוויטאַ שטעלט זיך אָפּ און אויך די זעונג ווערט פֿאַרגליווערט, און דער קרעמאַטאָריע־קוימען זעט אויס ווי דער קוימען פֿון אַ לאָקאָמאָטיוו אײַנגעשפּאַנט צו אַ וואַגאָן. רויכוואָלקנס און קאָליריקע פֿונקען — שפּליטערס פֿונעם פּסוק ב־צ־ל־ם א־ל־ו־ה־י־ם — רײַסן זיך אַרויס פֿונעם לאָקאָמאָטיוו־קוימען, ווי אַ רעגן פֿון הימל־שטערן, און דאָס קול פֿון לאָקאָמאָטיוו: פּפּפּפּום!.. און דאָס קול פֿון די דײַטשן: רררראַוס!.. רררראַוס!..

דאָס ווענטל פֿון לאַסטאָוויטאַ לאָזט זיך אַראָפּ און די סקעלעטן פֿאַלן אַרויס. פּונקט ווי דעמאָלט פֿאַרקלעמען זיך מײַנע סקעלעטישע פֿינגער אין די ווענטלעך פֿון אויטאָ, כּדי כ׳זאָל זיך נישט אַרויסגליטשן אין איינעם מיט אַלע אַנדערע. דער לאַסטאָוויטאַ ווערט אַלץ ליידיקער. און איך זוך דעם קוילנקאַסטן...

רררראַוס!..

א.דמ.ע!!! א.דמ.ע!!! — שרײַ איך צו דעם „שיוויתי״.

„רררראַוס!!!״ — שרײַען זיי צו די סקעלעטן.

„רררראַוס!״

א.דמ.ע!!! א.דמ.ע!!!

דעמאָלט, ווען כ׳בין געלעגן אין קוילנקאַסטן, האָב איך נישט געוווּסט אַז כ׳ליג דאָרטן. דעמאָלט האָב איך גאָרנישט געוווּסט. דעמאָלט האָב איך אויך נישט געזען דעם ברענענדיקן „שיוויתי״ אין די אותיות פֿון אלוהים. אפֿשר האָט עמעצער אינעווייניק אין מײַן סקעלעט אַלץ געזען, אָבער איך האָב נישט געזען גאָרנישט און נישט געוווּסט גאָרנישט. דאָס פּנים פֿונעם עס־עס־מאַן און זײַן געגעץ האָב איך דעמאָלט דווקא יאָ געזען, נאָר כ׳האָב קיין צײַט נישט געהאַט צו טראַכטן וועגן אים און זײַן געגעץ. פּונקט ווי כ׳האָב דעמאָלט קיין צײַט נישט געהאַט צו זען דעם „שיוויתי״ אויף די אוישוויצער הימלען, הגם ער איז בלי־ספֿק געווען דאָרטן אויך דעמאָלט. אַנישט, צו ווען האָב איך דעמאָלט אויסגעשריִען „א.דמ.ע.״. צו וועמען?! דעמאָלט האָב איך קיין צײַט נישט געהאַט פֿאַר אַזעלכע מחשבֿות, ווײַל דעמאָלט האָט מען מיך געפֿירט מיטן לאַסטאָוויטאַ אין קרעמאַטאָריע, און אַצינד בין איך אי דאָרטן אי דאָ. מײַן איצטיקער גוף טראָגט נישט אין זיך בלויז מײַן דעמאָלטיקן

סקעלעט; אויך דער לעצטער פּונק, וואָס האָט זיך דעמאָלט נישט אויסגעלאָשן אין מוח געפֿינט זיך איצט אויף זײַן אָרט, און ער באַלײַכט טאַקע אין מיר אי דעם דעמאָלט און אי דעם איצט. איך זע אַצינד מײַן מוח פֿון אינעווייניק, זײַנע מיליע־מיליאַסן אָרכיוון און אין איטלעכן אָרכיוו, די מיליע־מיליאַסן טעקעס. ווי אַזוי האָב איך געקאָנט דעמאָלט זען דאָס אַלץ, אַז פֿון די מיליאַסן איז אין מיר איבערגעבליבן בלויז איין־און־איינציקער פּונק?

פּונקט ווי דעמאָלט, לײַכט אין מיר יענער לעצטער פּונק אין דעם פֿאַרשלאָסענעם און פֿינצטערן גאַראַזש. איך קריך אַרויס פֿון קוילנקאַסטן, איך בין אין דרויסן. אַ פֿאַרמאַכטער אין גאַראַזש. כ׳בין פֿאַרחלשט, נישט טויט נישט לעבעדיק. דער שאָפֿער וואָס קומט צומאָרגנס אין גאַראַזש מיינט אַז כ׳בין אַ פֿאַנטאָם. ער לויפֿט אַ דערשראָקענער צו די קאָמענדאַנטן: אַ פֿאַנטאָם, אַ שד אין גאַראַזש! און דער קאָמענדאַנט שטייט אַ דערשראָקענער בײַם טויער פֿון גאַראַזש און שרײַט: „ווער ביסטו?! איך שיס!"

„כ׳בין אַ מענטש!.. אַ מענטש!.. אַ מענטש וואָס וויל לעבן!..

אַ מענטש! אַ מענטש! אַ מענטש!!!"

— — — — — — — — — — — —

— — אַן עלעקטרישער שאָק ברענגט מיך צוריק אַרײַן אין מײַן גוף, און כ׳קוק אַ פֿאַרגאַפֿטער אויף פּראָפֿעסאָר באַסטיאַנס, וואָס זיצט אין פֿאָטעל לעבן מײַן בעט.

כ׳בין געבאָדן אין שווייס. כ׳קוק אויף פּראָפֿעסאָר באַסטיאַנס. כ׳פֿיל נאָך זײַן פֿינגער, וואָס רירט אָן מײַנעם אַ פֿינגער. אָט דער אָנריר האָט אָקערשט עלעקטריזירט מײַן גוף און אים אויפֿגעוועקט אין אַ רגע פֿון סכּנה.

שפּעטער האָט פּראָפֿעסאָר באַסטיאַנס מיר דערקלערט, אַז טאַקע צוליב דעם זיצט ער לעבן מיר בעתן טראַנס: מיך צו היטן און אויפֿוועקן דווקא אין אַזאַ מין רגע פֿון קולמינאַציע. „וואָלט איך אײַך אַצינד נישט אויפֿגעוועקט — האָט ער געזאָגט — וואָלט איך אײַך מער נישט געקאָנט צוריקברענגען. איר וואָלט פֿאַרבליבן דאָרטן, אַ פֿאַרלאָרענער אויפֿן הפֿקר־שטח. איך מוז אײַך נאָכגיין אין אײַערע שוועבענישן, אײַך האַלטן צוגעבונדן צו מיר מיט אַ גאָר דינעם פֿאָדעם, און ווען איר קומט צו ממש צום עק פֿון אָט דעם פֿאָדעם אין מײַן האַנט, בין איך מחויבֿ אײַך צוריקצוברענגען, אַנישט קאָנט איר פֿאַרבלײַבן דאָרטן".

אָבער דאָס מאָל האָב איך געהערט נאָך קלערער ווי דעמאָלט ווי דער דײַטשער קאָמענדאַנט האָט אַ זאָג געטאָן: „אויב ער האָט זיך אָפּגעריסן פֿון דער תּליה, וועל איך אים נישט הענגען נאָך אַ מאָל!"

פּראָפֿעסאָר באַסטיאַנס איז אויפֿגעשטאַנען פֿון זײַן פֿאָטעל: „איצט נייטיקט איר זיך אין אַ סך רו, אַ סך שלאָף. דערנאָך, אַז איר וועט קומען צו זיך, וועלן מיר זיצן און אַנאַליזירן די אויפֿגענומענע טאַשמע. אָט איז דער קנאָפּ פֿונעם גלעקל, די קראַנקן־שוועסטער וועלן אײַך דערלאַנגען אַלץ וואָס איר דאַרפֿט; בײַטן דאָס בעטגעוואַנט. אַ גוטע נאַכט, מיסטער די־נור".

אַלץ וואָס כ׳האָב איבערגעלעבט אין טראַנס, שטייט פֿון דאָס ניי פֿאַר מײַנע אויגן, לעבעדיק. אַ שטאַרקער פּראָזשעקטאָר באַלײַכט מיר דעם מוח, אָבער פֿאַרבלענדט מיך נישט. איך הער נאָך די ווערטער פֿונעם דײַטשן קאָמענדאַנט:

„אײַן בראַווער קערל! קאַפּאָ זעפּעל, נעם אים צו דער אַרבעט!"

„אײַן בראַווער קערל!" — איך הער עס, זײַן אײנציקייט אין אוישוויצער גאַראַזש און דאָ, אויפֿן בעט, קאָן איך, הייסט עס, זײַן אײנצײַטיק אין אוישוויצער גאַראַזש און דאָ, אויפֿן בעט, אין לײַדן.

„קאַפּאָ זעפּעל, נעם אים צו דער אַרבעט!" — די ווערטער הילכן אין מײַנע אויערן מיט ווידערקלאַנגען און אייבערקלאַנגען, ווי כ׳וואָלט זיי איצטער געהערט.

וואָס כ׳האָב איבערגעלעבט בײַ דער אַרבעט בײַם קאַפּאָ זעפּעל איז באַשריבן אין מײַן ערשטן עדות־בוך סאַלאַמאַנדראַ. אָבער צי בין איך טאַקע דער, וואָס האָט דאָס אַלץ באַשריבן? און צי בין איך טאַקע דער, וואָס ליגט אין בעט אין דער קליניק פֿון פּראָפֿעסאָר באַסטיאַנס? און צי בין איך דער, וועמען כ׳האָב געזען הײַנטיקע נאַכט אין טראַנס? צי איז דער גוף וואָס כ׳האָב געזען טאַקע מײַן גוף?

סאַלאַמאַנדראַ האָב איך באמת אָנגעשריבן מיט אָט די הענט מײַנע. אין משך פֿון צוויי אַ האַלב וואָכן האָב איך אָנגעשריבן דאָס דאָזיקע בוך אין איטאַליע, בעת מײַן גוף איז נאָך געווען אײַנגעהילט אין די אוישוויץ־תּכריכים. ס׳איז געווען קלאָר, אַז קיין ארץ־ישׂראל וועל איך נישט אָנקומען. נישט בלויז די דאָקטוירים האָבן עס געזאָגט, נאָר כ׳האָב אַליין אויך געוווּסט, אַז מײַנע טעג זענען געציילטע. כ׳האָב געבעטן דעם ארץ־ישׂראלישן סאָלדאַט וואָס האָט זיך מיט מיר פֿאַרנומען:

„ברענג מיר, כ׳בעט דיך, וואָס גיכער פּאַפּיר און אַ פּעדער. כ׳האָב געטאָן אַ נדר אין אוישוויץ, ווען כ׳בין געשטאַנען לעבן אַש הינטער דער קרעמאַטאָריע: ,איך שווער בײַ אײַער אַש צו זײַן אײַער קול. כ׳וועל נישט אויפֿהערן צו דערציילן וועגן אײַך ביזן לעצטן אָטעם מײַנעם׳. אָט די שבֿועה מוז איך מקיים זײַן ווי לאַנג עס שלאָגט נאָך אָן אָדער אין מיר".

כ׳האָב זיך אַוועקגעזעצט שרײַבן און צוויי אַ האַלב וואָכן האָב איך זיך פֿון אָרט נישט גערירט. כ׳האָב איבערגעגעבן דעם כּתבֿ־יד יענעם סאָלדאַט, ער זאָל אים אַריבערפֿירן קיין ארץ־ישׂראל. ר׳האָט געלייענט אויפֿן ערשטן בלעטל דעם נאָמען פֿונעם בוך, סאַלאַמאַנדראַ, האָט זיך צו מיר אַראָפּגעבויגן און געשעפּטשעט: דעם נאָמען פֿונעם מחבר האָסטו פֿאַרגעסן אָנצושרײַבן. כ׳האָב אַ געשריי געטאָן: „דעם נאָמען פֿונעם מחבר?! זיי, וואָס זענען געגאַנגען אין קרעמאַטאָריע, האָבן געשריבן אָט דאָס בוך! פֿאַרשרײַב זייער נאָמען: ק. צעטניק". און דער ארץ־ישׂראלישער סאָלדאַט אליהו גאָלדנבערג האָט צוגעשריבן מיט זײַן האַנט דעם מחברס נאָמען: ק. צעטניק. פֿון דעמאָלט אָן זאָגט עדות אָט דער נאָמען אויף אַלע מײַנע ביכער.

איצט ליג איך אין בעט, אין דער קליניק פֿון פּראָפֿעסאָר באַסטיאַנס און די אימאַזשן בײַטן זיך ווי פּראָזשעקטירטע ליכטבילדער פֿאַר מײַנע אויגן.

„קאַפּאָ זעפּעל, נעם אים צו דער אַרבעט!.."

„כ׳בין אַ מענטש!.. כ׳בין אַ מענטש וואָס וויל לעבן!.."

„אײַן בראַווער קערל!"

„דעם נאָמען פֿונעם מחבר האָסטו פֿאַרגעסן אָנצושרײַבן אויפֿן כּתבֿ־יד..."

„זיי, די אומגעקומענע, זיי, זיי! די אומבאַקאַנטע! פֿאַרשרײַב זייער נאָמען: ק. צעטניק!.."

אַ תּל־אָבֿיבֿער מיידל האָט געלייענט דאָס בוך און האָט אַ גאַנץ יאָר געזוכט דעם מחבר. זי האָט באַשלאָסן אויפֿצוּוועקן אין אים פֿון דאָס נײַ דעם חשק צו לעבן. מײַן אַדרעס איז דעמאָלט געווען אַ באַנק אויף שדרות־רוטשילד, בײַ נאַכט, און אַ באַנק בײַם ברעג פֿון ים — בײַ טאָג. דאָס מיידל האָט געהייסן — ניקע.

וואָס מאַכט זי איצטער, ניקע? זי האָט אַוודאי געקלונגען צו פּראָפֿעסאָר באַסטיאַנס און ער האָט איר געזאָגט, אַז אַצינד דאַרף איך שלאָפֿן. „אַ סך רוען" — האָט ער געזאָגט. און איך זע איליאַ ערענבורגן אין מונדיר פֿון אַ מיליטערישן רעפּאָרטער אין דער רויטער אַרמיי, שטייט בײַ מײַן בעט אין מיליטערישן שפּיטאָל פֿון גליַיוויץ, און טרערן קײַקלען זיך אים פֿון די אויגן. פֿאַר דער מלחמה האָב איך צו אים נישט געהאַט קיין איבעריקע סימפּאַטיע. כ'האָב געהאַט געלייענט זײַן בוך לאַזיק רויטשוואַניץ. איצט קוקט ער אויף מיר ווי אויפֿן לעצטן ייִד וואָס איז געבליבן פֿון אוישוויץ, אַ בינטל ביינער וואָס קאָן קיין וואָרט נישט אַרויסרעדן; און איך זע אין אים דעם ערשטן ייִד נאָך אוישוויץ. צוויי ייִדן האָבן זיך באַגעגנט. ער קוקט אויף מיר און פֿון זײַנע אויגן קײַקלען זיך טרערן — אויך מײַנע אויגן קוקן אויף אים און וויינען, אָבער קיין טרערן זענען אין זיי נישטאָ.

„ווען דער מחבר וויל מע זאָל וויסן זײַן נאָמען, וואָלט ער דאָך נישט געחתמעט מיט אַ פּסעוודאָנים" — האָט מען ניקען געענטפֿערט אין פֿאַרלאַג דביר. ווי אַזוי האָב איך געקאָנט דערקלערן, אַז נישט איך האָב אָנגעשריבן אָט דאָס בוך; זיי, וואָס זענען געגאַנגען ווי אומבאַקאַנטע אין קרעמאַטאָריע, זיי האָבן דאָס בוך אָנגעשריבן! זיי, די אַנאָנימע צאָלן! צוויי יאָר נאָך אַנאַנד זענען זיי פֿאַר מיר פֿאַרבײַגעגאַנגען צו דער קרעמאַטאָריע און מיך איבערגעלאָזט הינטער זיי, צוויי יאָר נאָך אַנאַנד. אין משך פֿון צוויי אַ האַלב וואָכן האָב איך אָנגעשריבן דאָס בוך און אין דער הקדמה האָב איך צוגעגעבן: „דער טויט שטייט אַנטקעגן מיר און וואַרט. אין פֿאַרמעסט מיטן טויט האָב איך זיך געאײַלט, און וויפֿל כ'וועל באַווײַזן, וועל איך באַווײַזן".

אפֿשר נעמען אַ שלאָפֿמיטל? „אָט איז דער קנאָפּ פֿונעם גלעקל, די קראַנקן־שוועסטער וועלן אײַך דערלאַנגען אַלץ וואָס איר דאַרפֿט" — האָט געזאָגט דער פּראָפֿעסאָר. אויפֿן וועג פֿון אוישוויץ בין איך אַרײַן אין געטאָ, וווּ כ'האָב געהאַט באַהאַלטן דניאלהס טאָגבוך. אַ ווײַסער שניי האָט צוגעדעקט די געטאָ און דער טויט האָט געשוויגן אין דער ווײַסער געטאָ. דער שניי האָט אַלץ פֿאַרדעקט. אויך אוישוויץ וועט צוגעדעקט ווערן פֿון שניי און קיינער וועט נישט וויסן וואָס דאָרטן איז פֿאָרגעקומען.

אויפֿן וועג, אַרויס פֿון שפּיטאָל, בעתן פֿאַרבײַגיין אוישוויץ, בין איך ווידער אַהין אַרײַן. די אײַזערנע טירן פֿונעם קרעמאַטאָריע־אויוון זענען געשטאַנען ברייט צעעפֿנטע, קאַלטע, און האָבן אַנטפּלעקט דעם פֿינצטערן שלונד. דער לאַנגער אײַזערנער שויפֿל, מיט וועלכן מע פֿלעגט אַרײַנרוקן די סקעלעטן, שטייט אַצינד אָנגעלענט לעבן אויוון ווי אַ שויפֿל אין אַ בעקערײַ. די בלאָקן זענען ליידיק און שטום. דער ציגל־אויוון לענג־אויס דעם בלאָק, פֿון טויער צו טויער, איז אויך שטום. בעת די דאָזיקע בלאָקן זענען געווען פֿערדשטאַלן, האָט מען געהייצט דעם אויוון. אין אוישוויץ האָט מען אויף אָט דעם אויוון געשלאָגן די אַסירים ביז טויט.

כ'בין געשטאַנען לעבן דער בוקסע וואָס אויף אירע ברעטער בין איך געלעגן. די ברעטער זענען ליידיק און פֿול. דאָ איז געלעגן „בייבי", וואָס זײַן משונהדיקער טויט איז געווען אַ חידוש אַפֿילו אין אוישוויץ. דאָ איז געלעגן ווערוקע שוסטער, וואָס פֿראַנצל, דער בלאָקעלטסטער, האָט אים געהרגעט בײַם ציגל־אויוון מיט פֿינף און צוואַנציק שמיץ.

דאָ, אויף אָט די ברעטער, איז געלעגן דער שיליזוער רבי, וואָס איך האָב אים געהאָלפֿן אַרויפֿקריכן אויפֿן לאַסטאויטאָ, ווען מ׳האָט אונדז געפֿירט אין קרעמאַטאָריע. אַלע זענען זיי אַצינד באַגראָבן אין מיר און זענען ממשיך צו לעבן אין מיר. כ׳האָב געשוווירן צו זײַן זייער קול, און ווען כ׳בין אַרויס פֿון אוישוויץ זענען זיי מיטגעגאַנגען מיט מיר, זיי און די שטומע בלאָקן, און די שטומע קרעמאַטאָריע, און די שטומע האָריזאָנטן; און דער באַרג מיט אַש איז מיר פֿאָרויסגעגאַנגען מיר צו ווײַזן דעם וועג.

„שוועסטער! שוועסטער! — כ׳האָב געקוועטשט דעם קנאָפּ פֿונעם גלעקל — אויב מײַן פֿרוי וועט קלינגען, זאָגט איר, כ׳בעט אײַך, אַז כ׳שלאָף נישט. זי מעג קומען צו מיר אויב זי וויל".

„זע ווי דו געפֿינסט זיך, דו געהערסט נישט אַהער — האָב איך ניקען געזאָגט, נאָך דעם ווי זי האָט מיך אָפּגעזוכט אין מײַן תּל־אָבֿיבֿער קעלער־שטיבל און געבעטן איך זאָל זי נעמען פֿאַר אַ ווײַב. — גיי, און קער זיך נישט אום אויף צוריק, זאָלסט נישט געניזוקט ווערן. דאָ אָטעמען די לונגען לופֿט פֿון ציקלאָן־גאַז. דאָ יאָמערט די ליבשאַפֿט דורך די נעכט, פֿון קרעמאַטאָריע־קוימענס. דאָ טראָגט דער ווינט אָן כּסדר אַש פֿון פֿיס, אַזעלכע הויכע שיינע פֿיס ווי דײַנע; אַש פֿון לײַבער, אַזעלכע שלאַנקע בליִענדיקע ווי דײַן לײַב, אַש פֿון פּנימער ווי דײַן ליבלעך פּנים..."

„מיסטער די־נור, איר מוזט שלאָפֿן! — בייזערט זיך אויף מיר די קראַנקן־שוועסטער — אַצינד איז נישטאָ קיין שום ,מײַן פֿרוי׳, בלויז רו! שלינגט דאָס אַראָפּ מיט אַ סך וואַסער, מיסטער די־נור. אַזוי האָט באַפֿוילן דער פּראָפֿעסאָר. אַ גוטע נאַכט מיסטער די־נור".

און זי איז אַרויס פֿון צימער.

„אַצינד איז נישטאָ קיין שום ,מײַן פֿרוי׳!" — אין מײַן קעלער־שטיבל, אין יענע ד׳־אמות, האָב איך גענומען ניקען פֿאַר אַ ווײַב. זי האָט איבערגעלאָזט די דירה מיט די צען צימערן בײַ אירע עלטערן און איז געקומען וווינען מיט מיר אין מײַן ענגן קעלער־שטיבל.